

HEIKKI SALMINEN

Lapset sodankäynnin uhreina

Sotalapset ja lastensierrot 1900-luvulla

Noin 80 000 suomalaista lasta siirrettiin talvi- ja jatkosodan aikana Ruotsiin, Norjaan ja Tanskaan. Sotien aiheuttamat lastensierrot ovat kuitenkin olleet 1900-luvulla yleinen ilmiö. Suomalaisilla sotalapsilla on siten ollut ja on edelleen kohtalotovereita monissa maailman maissa.

■ Sodissa ovat aina saaneet kantaa raskaan taakan sotivien armeijoiden lisäksi myös siviilit, jotka aiemmin saattoivat jäädä taistelevien osapuolten jalkoihin ja joutua siten väkivallan, jopa joukkomurhien kohteeksi. Kokonaiset kylät ja maakunnat tuhoutuivat, ja taistelujen jälkeen raivonneet kulkutaudit aiheuttivat lopullisen harvennuksen asutuksessa. Aseteknologian kehityttyä siviiliväestöä terrorisoitiin ilmapommituksin. Pommituksilla pystyttiin tuhoamaan kymmeniä tuhansia ihmisiä yhdellä kertaa, kuten Saksassa vuosina 1944–45 liittoutuneiden suorittamissa pommituksissa. Tämän kehityksen huipentumia olivat kaksi Japaniin syksyllä 1945 pudotettua atomipommia.

Siviiliväestön joukossa lapset ovat muiden tavoin aina kärsineet sodista. Sota on tuhonnut lasten arkielämän rakenteita, jopa toisinaan heidän tulevaisuutensa, sotakokemukset ovat aiheuttaneet erilaisia traumoja ja johtaneet syrjäytymiseen. Fyysinen, emotionaalinen ja taloudellinen turvattomuus ovat sidoksissa lasten sotakokemuksiin. Nämä turvattomuuden tunteet limittyvät myös toisiinsa. Eräs emotionaalista turvattomuutta aiheuttava tekijä on ero omista vanhemmista. Aivan pienille lapsille ero omista vanhemmista on huomattavan vaikeaa, koska he eivät ymmärrä eron syitä, eivätkä sitä, miksi heidät on siirretty pois kotoa.¹

On mahdotonta tarkkaan määritellä, milloin erityinen sotalasten ryhmä ensi kertaa

ilmaantui sotahistorian näyttämölle. Kuitenkin 1900-luvun aikana käydyt kaksi maailmansotaa ja muut paikallisemmat konfliktit etenkin Euroopassa toivat esille tämän oman erityisen ryhmänsä sotapakolaisten joukossa. Sodankäynnin totaalisuus kosketi molempien maailmansotien aikana entistä enemmän koko sodassa olleita kansakuntia. Näissä oloissa valtiot halusivat taata edes osalle pienimmistä kansalaisistaan mahdollisuuden päästä pakoon aliravitsemusta ja muuta puutetta, samoin kuin erilaisia kulkutauteja sekä vihollisen sotatoimia. Lapsia on siten siirretty sekä valtioiden sisällä rauhallisemmille alueille että sotien ulkopuolelle jääneisiin valtioihin.

Lastensierrot ajoittuvat samaan ajankohtaan kansainvälisen humanitaarisen ajattelun ja toiminnan kehittymisen kanssa, mikä näkyi pyrkimyksenä säädellä sodankäynnin muotoja. Punaisen Ristin kansallisten järjestöjen perustaminen 1800-luvun lopulla Skandinavian maissa oli osa tätä kehitystä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen eri avustusjärjestöille avautui laaja työkenttä. Muodostui eräänlainen kansainvälinen sosiaalipolitiikka, jossa yhdistyivät kansainvälinen ja kansallinen taso. Samalla apua antaneet valtiot profiloivat toiminnallaan omaa ulkopolitiikkaansa. Valtiokeskeinen huolehtiminen ja puuttuminen kasvoivat vuoden 1914 jälkeen, samalla kun vähitellen vahvistui näkemys, jonka mukaan ainakaan kaikki perheet eivät yksin kyenneet täyttämään velvollisuuksiaan. Valtion perheisiin kohdistama kontrolli lisääntyi. Ranskassa valtio ja katolinen kirkko yrittivät ensimmäisen maailmansodan aikana vuosina 1914–18 saada aktiivisesti lapsia mukaan sotaponnistuksiin kotirintamalla vetoamalla moraaliseen ja älylliseen perintöön sekä saksalaisten raakalaismaisuuteen. Samalla lapsille opetettiin, että heidän tuli auttaa Ranskaa.²

Lastensierrot ennen toista maailmansotaa

Suomalaisilla sotalapsilla oli siten jo edeltäjänsä eurooppalaisessa historiassa. Näitä olivat ensinnäkin ensimmäisen maailmansodan aikana ne belgialaiset lapset, joita siirrettiin Ranskaan ja Sveitsiin, sekä serbia-

laiset lapset, joita vuonna 1916 kuljetettiin Englantiin ja Skotlantiin. Ruotsin Punainen Risti avusti taloudellisesti belgialaisten lasten oleskelua Sveitsissä. Saksalaisia ja itävaltalaisia lapsia siirrettiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen muihin Euroopan maihin. Nämä sotalapset eivät varsinaisesti paenneet pommituksia tai muuta suoranaisesti sodankäyntiin liittyneitä tapahtumia, vaan sodan aiheuttamaa taloudellista kurjuutta hävinneessä kotimaassaan.

Vuosina 1919–24 Ruotsi otti vastaan kaikkiaan 24 000 sotalasta ja Tanska lähes 50 000. Ruotsissa toimintaa johti Ruotsin Punainen Risti ja sen perustama erityinen työvaliokunta. Ruotsin Punainen Risti perusti myös ruotsalaisten lahjoitusten turvin lastenkodit Wieniin ja Berliiniin. Punaisen Ristin synty Skandinavian maissa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla oli tuonut hyväntekeväisyyteen sekä kansainvälisen luonteen että uusia kohderyhmiä.

Myös muihin Euroopan maihin siirrettiin saksalaisia ja itävaltalaisia lapsia. Suuria vastaanottajamaita olivat muun muassa Hollanti ja Sveitsi, jotka kumpikin ottivat huostaansa yli 130 000 lasta. Sveitsiläiset valitsivat lapset lääkärintarkastusten perusteella. Myös Suomi otti tuolloin vastaan sotalapsia, sillä heitä saapui Saksasta maahamme yhteensä noin 2 200. Norjaan, Romaniaan, Italiaan ja Ranskaan siirrettiin vuosina 1919–25 sotalapsia muista maista. Kaikkiaan lähes puoli miljoonaa keskusvaltojen lasta siirrettiin maailmansodan aikana tai sen jälkeen sotalapsiksi ulkomaille. Varsinaisesti käsite ”sotalapsi” syntyi vasta näiden siirtojen jälkeen, kun siirretyt lapset aikuisina muistelivat myöhemmin siirtoaikaansa. Tällöin he käyttivät itsestään nimitystä ”Kriegskind”.³

Ruotsin Punainen Risti perusti vuonna 1919 työvaliokunnan johtamaan sotalasten siirtoja. Toiminnan käytännön keskuksena toimi sotalapsitoimisto. Paikallisella tasolla toimintaa organisoivat sotalapsikomiteat. Vuosina 1922–23 Wienissä työskenteli myös Ruotsin Punaisen Ristin yhteyshenkilö. Saksassa lastensiiroja Ruotsiin järjestivät Deutsche Wohlfahrtsstelle, Svensk-tysk kommitté sekä Schwedische Hilfe für Deutsche Kinder. Itävallassa asiaa hoiti organisaatio ni-

meltä Tagesheimstätten für Kriegerwaisen und Kinder. Järjestöjen edustajat kävivät toiminnan aikana tutustumassa lasten oloihin Ruotsissa ja puuttuivat havaitsemiinsa ongelmiin.

Tanskassa perustettiin vuonna 1919 Centralkomiteén for Wienerbörns Ophold i Danmark. Vuonna 1920 tanskalainen avustustoiminta koottiin saman organisaation, Faelleskomité for Hjaelp til de krigshaerge de Lande, alaisuuteen. Itävallassa lastensiiroja Tanskaan hoiti Deutsch-Oesterreichischer Jugendbund ja Saksassa Deutsche Wohlfahrtsstelle, Dänische Hilfe für Deutsche Kinder sekä Ausschuss für die Versendung deutscher Kinder nach Dänemark. Tanskassa Wienistä saapuneet lapset olivat erittäin suosittuja, ja kun maahan 15 vuotta myöhemmin saapui espanjalaisia sotalapsia, heitä kutsuttiin termillä ”Spanske Wienerbörn”. Lastensiirot rahoitettiin Ruotsissa aluksi keräyksillä. Vuonna 1920 taloudellinen vastuu siirtyi paikalliskomiteoille ja kasvatustalouksille. Saksalaiset kaupungit maksoivat osan siirtokuluista vuonna 1924. Tanskassakin toiminta pohjautui lahjoituksiin ja keräyksiin.⁴

Ruotsiin lapset saapuivat yleensä keväällä sekä alkukesästä ja poistuivat syksyllä. Ruotsalaiset halusivat kirjallisen takuun siitä, että lapset palaisivat takaisin kotimaihinsa. Tanskaan sotalapsia saapui ympäri vuoden. Lapsi saattoi toisinaan päästä myös uudelleen sotalapsimatkalle. Tämä toteutui helpommin Ruotsiin kuin Tanskaan. Siirtojen yhteydessä kiinnitettiin suurta huomiota ikärajoihin ja lasten terveydentilaan. Lapsille suoritettiin kaksi lääkärintarkastusta ennen lähtöä, ja heillä tuli olla mukana voimassa ollut lääkärin- ja rokotustodistus.

1. Aura Korppi-Tommola (toim.) (1996) Sotalapset. Mannerheimin Lastensuojeluliiton tutkimusraportti, Helsinki: 22–23.

2. Monika Janfelt (1998) Stormakter i människokärlek. Svensk och dansk krigsbarnhjälp 1917–1924, Åbo: Åbo Akademis förlag, 9–11 ja 49; Kai Häggman (1996) Johdatus perhehistoriaan. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 11. Helsinki: 62–64; Jean-Louis Pilliat: 1914–18, La ”mobilisation” des enfants. Gavroche 15/1996, 8–12.

3. Janfelt (1998) 49, 68, 72–74, 76, 95–98.

4. Janfelt (1998) 93, 99–112, 128, 134–135.

Tanskaan otettujen lasten tuli olla 6–13-vuotiaita ja Ruotsiin otettujen 9–14-vuotiaita. Ruotsin hallituksen näkökulmasta 15-vuotias oli jo potentiaalinen poliittinen kiihottaja, eikä sen ikäistä haluttu tuotavaksi maahan. Lapsia ottivat vastaan kasvateiksi pääasiassa keski- ja yläluokan perheet kummassakin maassa.⁵

Pohjoismaihin siirretyille keskieuropalaisille lapsille annettu apu oli suurisuuntaista ja omana aikanaan ainutlaatuista. Samalla se oli suuntaa-antavaa toista maailmansotaa ajatellen. Aluksi Ruotsin hallitus edellytti tasapuolisuuden nimissä myös ympärysvaltiojen lasten ottamista Ruotsiin, mutta ajatus ei milloinkaan toteutunut. Toiminnan tarkoituksena oli antaa siirretyille lapsille mahdollisuus levätä ja kuntoutua sijoitusperheissään. Perheet saattoivat itse valita sijoituslapsensa. Lasten sosiaalinen tausta otettiin tässä yhteydessä huomioon. Tanskassa toimintaa organisoivat sekä porvarilliset että sosialistiset järjestöt, Ruotsissa puolestaan Punainen Risti. Tanskassa työväenliike pääsi siten tasa-arvoisempaan asemaan keskiluokan kanssa. Valtioiden antama suoranainen tuki tälle toiminnalle oli pientä. Toiminnan taustalla oli hyväntekeväisyysajattelu: sitä paitsi tällaiset sosiaalisista syistä tapahtuneet lastensiirrot olivat olleet Euroopassa yleisiä jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Lasten sijoittaminen perheisiin oli myös tuttua, sillä Ruotsiin ja Tanskaan oli tuotu vuosittain ulkoruotsalaisten ja -tanskalaisten lapsia viettämään lomiaan. Lisäksi Ruotsin ja Tanskan porvaristo halusi auttaa vaikeuksissa ollutta Saksan ja Itävallan keskiluokkaa, jonka yhteiskunnallinen asema oli uhattuna.⁶

Venäjän vallankumouksen jälkimaininkeissa Ruotsin Punainen Risti järjesti kesällä 1919 Tukholmaan venäläisille sotalapsille lastenkodin. Lapset olivat peräisin vallankumousta paenneista perheistä. Poliittisista syistä mitään keskitettyä venäläisten lasten siirtoa Ruotsiin ei kuitenkaan järjestetty. Venäjän vallankumous nähtiin uhkana myös Ruotsissa, ja venäläislasten sijoittamiseen vaikutti lisäksi Ruotsissa tietyissä piireissä vallinnut venäläisvastaisuus. Pelättiin muun muassa sitä, että lapset eivät palaisi takaisin

Venäjälle. Lastensiirroista tuli osa Ruotsin ja Tanskan ulkopolitiikkaa, pyrkimystä puolueettomuuspolitiikan proflointiin. Tällä pyrittiin epäsuorasti vaikuttamaan Euroopan sodan jälkeiseen tilanteeseen. Lapsia saapui Ruotsiin myös Virosta, Liettuasta, Unkarista ja Tshekkoslovakiasta.⁷

Myös myöhemmin ennen toisen maailmansodan syttymistä Euroopassa toteutettiin lastensiirtoja. Espanjan sisällissodan aikana 1930-luvun lopulla lapsia kuljetettiin turvaan naapurimaihin sekä muun muassa Ruotsiin, joka otti vastaan noin 500 lasta. Heitä ei tuolloin sijoitettu perheisiin vaan leireihin. Tähän toimintaan otti osaa myös tuomari Lars Östberg, joka myöhemmin oli johtavassa asemassa toteuttamassa suomalaisten sotalasten siirtoja Ruotsiin. Ranskassa espanjalaisia lapsia sijoitettiin myös pakolaisleireihin. Nämä sotalapset saivat myös jo omana aikanaan julkisuutta, sillä Espanjan sisällissodan vielä jatkuessa arvioitiin sodan vaikutusta lapsiin teoksessa, joka perustui lasten kokemuksistaan tekemiin piirroksiin. Myös Neuvostoliittoon siirrettiin noin 3 000 tasavaltalaisten lasta, jotka saattoivat palata takaisin Espanjaan vasta aikuisina, vuoden 1956 jälkeen.⁸

Noin 10 000 juutalaislasta siirrettiin vuosina 1938–39 Saksasta, Itävallasta, Puolasta ja Tshekkoslovakiasta turvaan Englantiin, jossa heidät sijoitettiin aluksi pakolaisleireihin. Siirrot lisääntyivät marraskuun 1938 Kristalliyön jälkeen. Myöhemmin osa lapsista siirrettiin perheisiin. Juutalaisia lapsia siirrettiin myös USA:han, Palestiinaan, ja noin 500 heistä sai turvapaikan Ruotsista. Tanskassa juutalainen seurakunta ja myös yksityishenkilöt halusivat ottaa vastaan juutalaislapsia. Tammikuussa 1939 Danske Kvinders Nationalråd sai luvan vastaanottaa 25 juutalaislasta Tanskaan. Hieman myöhemmin Tanskan hallitus lupasi ottaa vastaan vielä 290 lasta. Osa lapsista matkusti myöhemmin Palestiinaan, ja loput Ruotsiin vuonna 1943, kun saksalaisten miehityshallinto kiristi otettaan Tanskassa. Siirrot päättyivät, kun Saksa hyökkäsi Puolaan syyskuun alussa 1939. Toisen maailmansodan aikana surmattiin kaikkiaan puolitoista miljoonaa juutalaislasta.⁹

Ruotsi oli Hitlerin vuonna 1933 tapahtuneen valtaantulon jälkeen haluton ottamaan vastaan juutalaispakolaisia Saksasta, vaikka Ruotsin juutalaiselle seurakunnalle esitettiin avunpyyntöjä. Syksyllä 1933 Ruotsissa oli 300–400 saksanjuutalaista pakolaista. Työlupien saanti oli vaikeaa, koska ruotsalaiset viranomaiset vetosivat työttömyyteen. Ruotsissa juutalaisia ei määritelty poliittisiksi pakolaisiksi. Ruotsalaisella yhteiskunnalla ei ollut sosiaalisia, psykologisia tai taloudellisia resursseja hoitaa pakolaisia, ja maalta puuttui valtiollinen ja kunnallinen pakolaispolitiikka. Kaikki apu pakolaisille tuli yksityiseltä taholta. Pakolaisen jääminen Ruotsiin riippui muun muassa siitä, vastasiko joku ruotsalainen taho kaikista syntyneistä kuluista.

Vuonna 1937 Ruotsi sai uuden ulkomaa-laislain, joka antoi poliittisille pakolaisille oikeuden hakea turvapaikkaa. Juutalaisille pakolaisille tätä oikeutta ei kuitenkaan annettu. Ruotsi oli myös passiivinen vuonna 1938 pakolaisista käydyissä kansainvälisissä neuvotteluissa. Kristalliyön tapahtumien jälkeen Ruotsin asenne muuttui ulkomaiden ja avustusjärjestöjen taholta tulleen painostuksen vuoksi. Loppuvuonna 1938 asetettiin 500 juutalaisen lapsen kiintiö. Judiska församlingen lupasi hoitaa käytännön asiat ja valitsi samalla tulijat. Rahoitusta varten järjestettiin muun muassa keräyksiä. Toimintaa varten perustettiin Mosaiska församlingens hjälpkommitté, jonka lapsiosasto (barnavdelningen) suunnitteli ja toteutti lapsipakolaisten vastaanoton Saksasta. Lapset sijoitettiin yksityiskoteihin tai lastenkoteihin. Useat lapsista jäivät pysyvästi Ruotsiin, vaikka alun perin tarkoitus olikin, että he poistuvat maasta tietyn ajan kuluttua. He kasvoivat ruotsalaisessa yhteiskunnassa ja monet menettivät samalla juutalaisen identiteettinsä. Osa lapsista on aikuisina koettanut etsiä omia juuriaan. Juutalaisia pakolaislapsia tutkineen Ingrid Lomforsin mielestä pakolaislasten pieni kiintiö heijasteli ruotsalaisten negatiivista asennetta juutalaisia pakolaisia kohtaan. Vertailukohdaksi hän ottaa suomalaiset sotalapset, joita Ruotsi otti vastaan yli satakertaisen määrän.¹⁰

Toinen maailmansota ja sen jälkeinen aika

Toisen maailmansodan aikana Suomen ohella myös Englanti lähetti lapsiaan turvaan muihin maihin pois sodan jaloista. Kohteina olivat Brittiläisen kansainyhteisön maat sekä Yhdysvallat. Näille alueille siirrettiin noin 2 600 lasta. Siirtoja hoiti CORB, Children's Overseas Reception Board. Lastensiirrot kuitenkin loppuivat, kun lapsia kuljettanut laiva "City of Benares" torpedoitiin saksalaisten toimesta ja paljon sotalapsia saattajineen kuoli. Lastensiirtojen yhteydessä tulivat ilmi Englannin kaupunkien köyhimpien osien huonot sosiaaliset olot. Lapsia siirrettiin Englannissa myös maaseudulle turvaan saksalaisten ilmapommituksilta. Erään sodanaikaisen tutkimuksen mukaan 61 % ilmahyökkäyksen kokeneista englantilaisista lapsista kärsi psyykkisistä häiriöistä. Etenkin pienten lasten ero äideistään oli haitallista. Kaikkiaan kouluikäisiä lapsia siirrettiin kaupungeista maaseudulle noin 1,5 miljoonaa.

5. Janfelt (1998) 142, 148, 164–165.

6. Krigsbarnshjälp kan inrymma både godhet och själviskhet. Meddelanden från Åbo Akademi 7/24.4.1998, 6–7; Jörg Lindner (1988) Den svenska Tysklands-hjälpen 1945–1954, Umeå: Universitetet i Umeå, 63–64.

7. Janfelt (1998) 14, 25, 34–36 76–79, 82.

8. Pertti Kavén (1985) 70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset, Keuruu: 11–12; Pertti Kavén (1994) 70 000 små öden. Finlands krigsbarn, Högfors: 10–11 ja 17; Sven Söderberg (1965) Svenska Röda Korset 1865–1965 – de första 100 åren, Stockholm: 223–224; They Still Draw Pictures. Spanish Child Welfare Association of America for the American Friends Service Committee. New York 1938, passim.; Ojasta allikkoon. Sisäänlämpiävä dokumentti Neuvostoliiton espanjalaisevakoista, Helsingin Sanomat 20.10.2002.

9. Baumel, Judith Tydor (1983) Twice a refugee: The Jewish refugee children in Great Britain during evacuation 1939–1943. Jewish Social Studies 2, s. 175–184; Mark Jonathan Harris–Deborah Oppenheimer (2000) Kindertransport in eine fremde Welt, Goldman Verlag: passim; Olga Levy Drucner (1992) Kindertransport, New York: passim; Ingrid Lomfors (1996) Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland. Akademisk avhandling, Historiska Institutionen, Göteborgs universitet. Uddevalla: 16, 18, 74.

10. Lomfors (1996) 16–19, 31–32, 36, 59–61, 65, 89, 94–95; Neutrala Sverige kunde inte ge 650 judiska krigsbarn fosterhem, Hufvudstadsbladet 1.12.1996; Ingvar Svanberg–Mattias Tydén (1992) Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria, Stockholm: 303.

Lasten evakuointia Ruotsiin. Suomen Kuvapalvelu.

Saksassa siirrettiin toisen maailmansodan aikana lapsia turvaan ilmapommituksilta muun muassa Berliinistä. Siirrot suuntautuivat tällöin maaseudulle, Itävaltaan sekä Tanskaan. Tanskaan ja Itävaltaan siirrettyjä lapsia palautettiin Berliiniin vuonna 1946. Ruotsiin paennut itävaltalainen lääkäri Ludwig Schnabl ehdotti syksyllä 1942, että rauhanteon jälkeen Ruotsiin siirrettäisiin itävaltalaisia lapsia. Ehdotuksen taustalla olivat kokemukset ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä tilanteesta, jolloin Ruotsiin saapui lapsia Saksasta ja Itävallasta. Syyskuussa 1943 Folke Bernadotten mukaan toiset pohjoismaat olivat Ruotsin avun luonnollinen kohde. Mutta puolueettoman Ruotsin tuli hänen mukaansa ottaa huomioon myös Saksa, johon maata sitoivat vanhat kulttuurisiteet. Sodan jälkeen Ruotsi voisi auttaa maata yhdessä muiden maiden kanssa. Sodan aikana vuonna 1942 Ruotsiin saapui miehitetystä Belgiasta muutama sata lasta. Lisäksi Ruotsi avusti Norjassa toimineita lastenkoteja.¹¹

Massasiirrot nähtiin toisen maailmansodan jälkeenkin yhä käyttökelpoiseksi välineeksi pyrittäessä auttamaan sodista kärsineitä lapsia. Sodan päätyttyä Euroopassa englantilaiset siirsivät lokakuussa 1945 Berliinistä 20 000 lasta omalle miehitysvyöhykkeelleen, jossa nämä oleilivat vuoden 1946 loppuun saakka. Espanja ilmoitti puolestaan marraskuussa 1945 olevansa halukas ottamaan vastaan jopa 50 000 lasta muualta Euroopasta. Lapset oli suunniteltu sijoitettaviksi lastenkoteihin ja perheisiin. Vuosina 1948–49 saksalaisia lapsia siirrettiinkin Espanjaan, samoin kuin naapurimaahan Portugaliin. Sveitsiin siirrettiin Saksasta lapsia kesäkuusta 1946 alkaen. Lapset olivat 4–10-vuotiaita, ja he viipyivät Sveitsissä kolme kuukautta. Berliinin kriisin aikaan vuosina 1948–49 suunniteltiin yli 255 000 berliiniläisen lapsen siirtämistä länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeille muualle Saksaan. Vielä vuosina 1951–54 Ranska ja Sveitsi ottivat vastaan saksalaisia lapsia. Ranskaan heitä saapui 3 400 pääosin Schleswig-Holsteinin suurilta pakolaisleireiltä.¹²

Kreikan sisällissodan aikana vuosina 1945–49 vietiin 14 000 lasta Itä-Euroopan

maihin kommunistikapinallisten hallitsemilta Pohjois-Kreikan alueilta, eikä heitä juurikaan saatu takaisin sodan jälkeen, vaikka muun muassa YK pyrki palauttamaan heidät takaisin koteihinsa. Etelä-Vietnamin luhistuessa vuonna 1975 siirrettiin Yhdysvaltoihin 2 000 lasta ”Operaatio Babyliftiksi” kutsutun evakuoinnin aikana. Yhdysvaltain presidentti Gerald Ford käynnisti operaatiossa, joka sai osakseen arvostelua muun muassa kansainvälisen Punaisen Ristin taholta. Usein näiden lasten isäksi paljastui Vietnamissa palvellut amerikkalainen sotilas. Operaatio kesti kaikkiaan 35 päivää. Operaation tarkoituksena oli alusta alkaen se, että amerikkalaiset perheet adoptoisivat siirretyt lapset, joten näin lastensiirrot olivat lopullisia.¹³

Sanaa sotalapsi on käytetty eri yhteyksissä vaihtelevin tavoin. Kuten edellisestä huomataan, termiin ei välttämättä liity se, että lapset olisivat paenneet siviiliväestöön kohdistettuja sotatoimia. Ensimmäisen maailmansodan jälkeiset saksalaisten ja itävaltalaisien sotalasten siirrot johtuivat elintarvikapulasta ja näiden maiden yleisestä kurjittumisesta juuri käydyn sodan takia. Lapset olivat vaarassa, vaikka suoranainen sotatila oli jo ohi. Sotalapsiksi kutsutaan myös niitä noin 30 000 lasta, jotka syntyivät toisen maailmansodan aikana tai heti sen päätyttyä Englannissa ja Hollannissa. Heidän äitinsä oli paikallinen asukas ja isänsä kyseisissä maissa palvellut kanadalainen sotilas. Englannissa heitä syntyi yli 23 000 ja Hollannissa 6 000. Usein nämä lapset äiteineen saivat osakseen paheksuntaa ja sosiaalista syrjintää.¹⁴

Samanlaisen kohtelun saivat osakseen ns. norjalaiset sotalapset. Norjan miehitysvuosina 1940–45 syntyi saksalaisten sotilaiden ja norjalaisten naisten seurustelun tuloksena noin 9 000 lasta. Tämän taustalla oli ohjelma nimeltä ”Elämän lähde”, jossa oli tarkoitus sekoittaa keskenään saksalaista ja norjalaista verta. Lapsia ja heidän äitejään varten perustettiin Norjaan kymmenen perhekotia pitämään heistä huolta. Nämä lapset ja heidän äitinsä olivat norjalaiselle yhteiskunnalle kauan aikaa vaiettu ja vastenmielinen asia. Useimpien isää ei löydetty.

Kesäkuussa 1947 Norjassa heräsi ajatus kotiuttaa Saksasta sinne sodan lopulla saksalaisten toimesta siirretyt lapset. Koska heidän asemansa oli kuitenkin Norjassa kiistanalainen, suunniteltiin heidän sijoittamiseen Ruotsiin, josta heitä sitten olisi vähitellen siirretty Norjaan. Pieni määrä lapsia siirrettiinkin sodan jälkeen Ruotsiin. Vuonna 1945 suunniteltiin myös, että lapsia olisi lähetetty siirtolaisiksi Australiaan, mutta tämä suunnitelma ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Nämä norjalaiset sotalapset perustivat valtakunnallisen järjestön vuonna 1986, ja osa heistä on tällä hetkellä oikeusteitse vaatimassa korvauksia kokemastaan vainosta Norjan valtiolta. Norjassa on myös tutkittu viranomaisten toimia sotalapsia kohtaan sodan jälkeen. Norjan hallitus on esittänyt anteeksipyyntöä lapsille, mutta korvauksia ei ole maksettu. Vaikka norjalaisia lapsia ei lähetettykään Australiaan toisen maailmansodan jälkeen, Isosta-Britanniasta siirrettiin vuosina 1945–55 arviolta noin 3 000 lasta viranomaisten toimesta siirtolaisiksi Australiaan. Tämän siirtolaisuuden luonteesta ja siirrettyjen lasten lukumäärästä on käyty 1990-luvun lopulla keskustelua. Joidenkin kirjoittajien mielestä sosiaaliviranomaiset aktiivisesti edesauttoivat tätä lasten siirtämistä toiseen maahan.¹⁵

Toisen maailmansodan sekavina loppukuukausina Tanskaan saapui kaikkiaan noin 250 000 saksalaista pakolaista maitse ja meritse. Heidän joukossaan oli 70 000 alle 15-vuotiasta lasta, joita voidaan myös kutsua sotalapsiksi. Nämä pakolaiset olivat pääasiassa peräisin Saksan itäisistä maakunnista, ja he pakenivat länteen työntyvää Neuvostoliiton armeijaa. Saksalaiset pakolaiset kerättiin pakolaisleireihin. Tanskan viranomaiset kieltäytyivät hoitamasta pakolaisia ja antoivat heidät saksalaisten hoitoon. Saksalaisten ja tanskalaisten välisten neuvottelujen tuloksena vain osa sairaista pakolaisista sai hoitoa tanskalaisissa sairaaloissa, sillä heidän pelättiin tartuttavan tanskalaista väestöä. Pienten saksalaisten pakolaislasten keskuudessa sairastavuus oli erittäin suurta, mutta nämä lapset eivät kuitenkaan kuuluneet solmitun sopimuksen piiriin. Tämä muodostui tappavan kohtalokkaaksi tuhan-

sille pikkulapsille. Vuoden 1945 aikana kuoli kaikkiaan yli 13 000 saksalaista pakolaista. Näistä noin 7 000 oli alle 5-vuotiaita. Tanskalaisten yleinen mielipide oli sodan jälkeen niin saksalaisvastainen, ettei edes saksalaislapsia haluttu sääliä. Saksalaisvastaisuus ulottui myös lääkärikuntaan ja muuhun hoitohenkilöstöön. On todettu, että tämä välinpitämättömyys oli tanskalaisen yhteiskunnan kollektiivinen kosto saksalaisia kohtaan. Vertailuna todettakoon, että Tanskaan saapui samaan aikaan myös noin 30 000 pakolaista muun muassa Puolasta ja Romaniasta. Koska heitä kohdeltiin liittolaisvaltioiden kansalaisina, he saivat osakseen parempaa huolenpitoa.¹⁶

Vaikka suomalaiset olivatkin vuonna 1942 torjuneet Sveitsin tarjouksen ottaa vastaan suomalaisia sotalapsia, sodan päättymisen jälkeen Suomesta siirtyi ryhmä lapsia Sveitsiin. Varsinaisina sotalapsina heitä ei tietenkään voida pitää, mutta yhtymäkohtana

11. Donald.W. Winnicott (1994) *Deprivation and Delinquency*, London: 13–14; Carlton Jackson (1985) *Who will take our children?: the story of the evacuation in Britain 1939–1945*, London 1985: 25; Asta Raninen–Eila Räsänen (1984) *Sotalasten myöhemmistä elämänvaiheista*. *Lapset ja yhteiskunta* 1, 21; *Sotalapsi/Krigsbarn* 2/2001, s. 16; Lindner (1988) 68–69, 108–109; Hans Dahlberg (1983) *I Sverige under 2:a världskriget*, Stockholm: 292, 317.

12. Lindner (1988) 109–110, 126.

13. Pertti Kavén, *Lapset nappuloina suurvaltapelissä*, Helsingin Sanomat 3.3.1986; Howard Jones (1985) *The diplomacy of restraint: The United States efforts to repatriate Greek children evacuated during the civil war of 1946–49*, *Journal of Modern Greek Studies* 3, 65–85; *Operation Babylift*, *Newsweek* 8.3.1999.

14. Olga Rains (1985) *Children of the Liberation*, passim.; Lindner (1988) 110.

15. Veslemøy Kjendsli (1986) *Skammens barn*, Oslo: passim.; Kåre Olsen (1998) *Krigens barn. De norske krigsbarna og deres mødre*, Oslo: passim.; Riksförbundet Finska Krigsbarn *MedlemsNytt* 2/2002, 5; Baard Borge – Lars Borgensrud – Per Haave (1999) *Fiendens barn? Norges forskningsråd*, Oslo: passim. ; Ville sende krigsbarna til Australia, *Forskning* 5/1999; *LSD-försök på norska ”tyskebarn” – tre dog*, *Aftonbladet* 4.9.2000; *Eksperimenterte med krigsbarn*, *Dagsavisen* 4.9.2000; *Norjan ”sotalapset” hakevat korvauksia*, *Pakolainen* 3/2001, 16; Barry Coldrey (1997) *Child migrants from post war Britain*. *History, Magazine of the Royal Australian Historical Society* 53, 20–23.

16. Kirsten Lyllof (1999): *Kan laegeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og laegehjælp til de tyske flygtninge i Danmark 1945*. *Den danske historiske Foreningens Historisk Tidsskrift* 1, passim.; *Da laegeløftet blev glemte*, *Weekendavisen* 3.–9.9.1999.

voidaan nähdä halu lähettää lapset parempiin elinolosuhteisiin, pois sodan köyhdyttämisestä kotimaasta. Nämä suomalaiset lapset sijoittuivat Pestalozzi-lapsikylään Trogeniin. Kylä oli perustettu heti sodan jälkeen auttamaan sodasta kärsineiden Euroopan maiden lapsia. Lapsikylä syntyi vuonna 1946, ja ensimmäiset lapset saapuivat sinne Ranskasta ja Puolasta. Ensimmäiset suomalaislapset saapuivat kylään vuonna 1948. Silloin siellä oli 12 lastentaloa sekä erilaisia huoltorakennuksia. Kylästä muodostui vähitellen kansainvälinen yhteisö, jossa kansainvälisyyteen oppiminen oli keskeistä. Suomalaislapset valitsi matkalle sosiaaliministeriö yhteistyössä kuntien sosiaalivirastojen ja lastenkotien kanssa. Tärkeänä vaikuttajana toimi myös Pestalozzi-kylän Ystäväritys. Ensimmäiset kylään valitut suomalaiset lapset olivat orpoja, mutta myöhemmin 1950-luvulta alkaen matkalle valitut lapset olivat yleensä lähtöisin perheistä, joiden taloudellinen tilanne oli huono. Iältään he olivat 7–11-vuotiaita. Viimeiset suomalaiset lapset lähetettiin Pestalozzi-kylään 1980-luvun lopulla. Kaikkiaan näiden vuosien aikana kylässä oleili yli sata suomalaislasta.¹⁷

Sotalapset ja nykypäivän pakolaisuus

Suomalaisten sotalasten kokemuksilla voisi olla merkitystä Pohjoismaiden humanitääriselle toiminnalle nykypäivän sodan uhrien ja erityisesti niiden seurauksena kärsimään joutuvien lasten kannalta. Nykypäivän sodissa siviiliväestöhön joutuu kokemaan suhteellisesti suurimmat kärsimykset. Historiallinen aikasidonaisuus on siten tosiasia sotalasten kohdalla: nykyajan arvot ja ihanteet ovat tapahtuneen kehityksen tulosta.¹⁸ Asia ajankohtaistui helmikuussa 2002, kun Ruotsissa keskusteltiin maahan saapuneiden yksinäisten pakolaislasten asemasta ja sopeuttamisesta ruotsalaiseen yhteiskuntaan. Tällöin entiset sotalapset arvostelivat pakolaislasten oloja. Suomessa ja Ruotsissa asia liitettiin suomalaisten sotalasten kokemuksiin.¹⁹

Konkreettisesti suomalaisten sotalasten kokemukset lastensiirtoajaltaan kertautuivat kesällä 1997, kun Saksasta alettiin palauttaa entisen Jugoslavian alueelle niitä sotalapsia,

jotka oli siirretty Saksaan turvaan. Tässä yhteydessä entiset suomalaiset sotalapset rinnastivat tapahtumat omaan lapsuuteensa. Entisen Jugoslavian osatasavaltojen itsenäistymisten synnyttämät taistelut toivat sodan eri tavoin keskelle lasten arkielämää. Nämä Saksaan siirretyt lapset oli heti maahan saavuttuaan sijoitettu saksalaiseen lastenkotiin, ja he olivat jo ehtineet saksalaistua. Kun heitä sitten haastateltiin, kävi ilmi, miten lapset kokivat kotimaansa ja Saksan elintasoeron erittäin vaikeana asiana, eikä kotiinpaluu ollutkaan oletuksista huolimatta mitenkään helppo ja iloinen asia. Osa näistä lapsista oli myös unohtanut oman kielensä ja kulttuurinsa. Kotitalo saattoi olla tuhoutunut sodassa, ja evakkoon siirtyneen oman perheen olinpaikka oli siksi tuntematon. Näiden lasten kokemuksissa toistuivat suurimmaksi osaksi suomalaisten sotalasten toisen maailmansodan aikana kokemat tilanteet. Aikaisempien sotalasten kokemuksia ei osattu tulkita ja soveltaa uuteen tilanteeseen oikealla tavalla.²⁰

Monet suomalaiset ja ruotsalaiset sotalapsiyhdistykset ovat pyrkineet auttamaan sodasta ja pakolaisuudesta eri tavoin kärsiviä lapsia. On arvioitu, että nykyisin puolet maailman pakolaisista on lapsia tai alle 18-vuotiaita nuoria, joiden asema pakolaisleireillä on huono. Sotalapsien kokemukset lienevät olleen myös taustalla, kun Suomen Pelastakaa lapset r.y. ja Punainen Risti torjuivat ajatuksen, että lapsia siirrettäisiin Suomeen entisen Jugoslavian alueelta, vaikka Suomessa olikin valmiutta ottaa vastaan lapsia. Koko perheen hyvinvointia pidetään nyt tärkeämpänä kuin sen jonkin yksityisen jäsenen, eikä lapsia haluttu erottaa vanhemmistaan tai omasta kulttuuristaan. Myös YK soveltaa periaatetta pitää pakolaisperheet yhdessä.

Sotalasten voidaan katsoa olevan keskuudessamme elävinä todisteina siitä, että kansakunnan menneisyys, sen historia, on kiinteä ja oleellinen osa tätä päivää. Historia ei pääty, vaan menneisyys voi opettaa meitä. Rinnastamalla nykypäivän tapahtumiin toisen maailmansodan aikana Suomessa tapahtuneet prosessit voidaan samalla ymmärtää tuon ajan tapahtumia ja niitä vai-

heita, joita muun muassa suomalaiset sotilapset joutuivat aikoinaan läpikäymään.²¹

Turvapaikanhakijoiden lapsia ja pakolaislapsia voidaan pitää nykypäivän Suomen sotilapsina. Ilman vanhempia Suomeen saapui vuosina 1992–2002 yhteensä 1 200 pakolaislasta. Hekin joutuvat oppimaan uuden kielen, uusia tapoja ja kohtaamaan ennakkoluuloja. Ero perheestä ilmenee näillä lapsilla usein unettomuutena, masennuksena ja erilaisina pelkotiloina. Tämän hetken aseellisten konfliktien pienet uhrat reagoivat kokemuksiinsa aivan samalla tavoin piirroksissaan kuin sotavuosien suomalaiset sotilapset. Sotilasten kokemusten tunteminen voi myös olla hyödyllistä laadittaessa nykypäivän valmiussuunnitelmia kriisiaikoja varten. Evakuointi on yhä keskeinen elementti valmiussuunnitelmissa. Massaevakuointien sijaan nykyään keskitytään kuitenkin evakuoimaan asutuskeskuksista vanhukset sekä alle 15-vuotiaat lapset. Nykyisin on vallalla myös periaate lapsen oikeudesta saada käydä koulua, jota noudatettiin muun muassa Albanian, Makedonian ja Montenegron pakolaisleireillä vuonna 1999, kun UNHCR järjesti peruskouluikäisille pakolaislapsille opetusta. Vuonna 2001 tähän koulutoimintaan osallistui noin miljoona lasta.²²

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan maailmassa oli vuoden 2001 alussa yhteensä 21,1 miljoonaa pakolaista, heidän joukossaan myös erittäin paljon lapsia, eräiden arvioiden mukaan jopa puolet kaikista pakolaisista. Pakolaisten joukossa on omasta maastaan paenneita ihmisiä, mutta myös maan sisäisiä pakolaisia. Maan sisäisten pakolaisten määrä on kasvanut kylmän sodan päättymisen jälkeen, koska yhä useampi konflikti on luonteeltaan sisällissota, jonka sotivat osapuolet eivät useinkaan noudata mitään pakolaisiin kohdistuvia kansainvälisiä humanitaarisia sopimuksia. Näitä ovat Geneven sopimukset vuodelta 1949 sekä niitä täydentävät lisäpöytäkirjat vuosilta 1974–77, joiden tarkoitus on lisätä siviiliväestöön kohdistuvaa suojelua konfliktitilanteissa. Lapset on huomioitu myös YK:n ihmisoikeussopimuksissa sekä vuonna 1990 voimaan astuneessa lapsen oikeuksien sopimuksessa. Sopimusten osalta voidaan to-

detta toisen maailmansodan opetusten menneen perille. Eri asia onkin ollut solmittujen sopimusten noudattaminen.

Kuolleisuus pakolaislasten keskuudessa on korkeaa etenkin pakolaisleireillä. 1990-luvun aikana arvioidaan kahden miljoonan lapsen kuolleen aseellisten konfliktien yhteydessä. Samalla arviolta 4–5 miljoonaa lasta on eri tavoin rampautunut. Uutena ongelmana viimeisten vuosikymmenien aikana ovat olleet lapsisotilaat, joita sisällissotien osapuolet sekä jotkin valtiot ovat käyttäneet sotilaallisissa operaatioissaan. Joissakin tapauksissa lapsisotilaat ovat saattaneet olla alle 10-vuotiaitakin. Etenkin perheistään eroon joutuneet lapset ovat vaarassa ajautua aseellisten ryhmittymien käyttövoimaksi. Vuonna 1999 arvioitiin maailmassa olleen kaikkiaan 300 000 alle 18-vuotiasta sotilasta. Samaan aikaan arvioitiin, että noin 20 miljoonaa alle 18-vuotiasta lasta oli joutunut jättämään kotipaikkansa erilaisten aseellisten yhteenottojen johdosta.²³ ■

17. Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean pöytäkirja 20.3.1942 § 12, Sosiaaliministeriön lastensiirtokomitean arkisto C, Pöytäkirjat, KA, Helsinki; Krister Björklund (1998) Suomalaiset Sveitsissä 1944–1996. Siirtolaisuusinstituutin erikoisjulkaisu Vammala: 43–50; Marjatta Pehkonen (1999) Ystävyys alkoi Pestalozzissa. Kolmen orpotytön kohtalo, Juva: 10–11.

18. Pekka Ahtiainen – Jukka Tervonen (1984) Aikadonnaisuuden ongelma suomalaisessa historiatiiteessä, teoksessa Katsauksia, tulkintoja, näkemyksiä historiasta historioitsijalle. Historiallinen Arkisto 82. Vammala: 17.

19. Lapset heittopusseina. Turun Sanomat 4.3.2002; Sotilapset arvostelevat pakolaislasten oloja. Viikkoviesti 9/28.2.2002, 7.

20. Kosovo herkistää sotilapsen tunnot, Satakunnan Kansa 17.5.1999; Jag tror ingenting längre: på flykt i Kroatien: barn i krig, Barnen och vi 6/1995, 5–7; Zlata Filipovic (1994) Zlatan päiväkirja: nuoren tytön elämä Sarajevossa. Juva: passim.; Den goda människan i Sarajevo: möter generalen som numera slåss för barnen, Aftonbladet 9.5.1997.

21. Lapset sodan jaloissa, Yliopisto 40/1995; Antero Heikkinen (1996) Menneisyyttä rakentamassa, Helsinki: 28; Ahtiainen – Tervonen (1984) 18.

22. Äidin ikävä tuo ongelmia pakolaislapsille. Helsingin Sanomat 13.3.2002; Kosovon lapset piirsivät verta ja aseita, Helsingin Sanomat 30.9.1999; Massaevakuointien aika alkaa olla ohi – Turun valmiusharjoituksessa siirretään vanhukset ja lapset, Turun Sanomat 21.10.1999; Sotalapsi/Krigsbarn 3/2002, 4; Koulu suojaa monelta pahalta. Pakolainen 4/2001, 24–26.

23. Lapsipakolainen ei aina tarvitse psykiatriaa, Helsingin Sanomat 30.9.1999; Pakolaislapsi turvaa hake-massa. Pakolainen 4/2001, 6–9.